

PROMIŠLJANJA O NEMOGUĆEMU. NACRT POLITIČKOG PROGRAMA „UROTE“ IZ 1665.

U radu je prikazan izvor na mađarskom jeziku nepoznatog autora (*Poduka k pravim promišljanjima o spasenju ruševne Ugarske*). Tekst razmatra izgleda mogućeg saveza protiv Beča nakon Turskog rata 1663. – 1664. i Vašvarskog mira (1664.). Navodi argumente i za suradnju s mogućim saveznicima, a najsnažnije sugerira rješenje putem suradnje s protestantskim državama Svetoga Rimskog Carstva. Dokument potječe s kraja prve faze ugarsko-hrvatskog političkog pokreta. Njemačka politička orijentacija *Poduke*, kao i luteranski izvori za ideje vjerske tolerancije, upućuju na Istvána Vitnyédyja kao mogućeg autora (ili barem urednika).

Ključne riječi: Zrinsko-frankopanska urota; mađarsko-hrvatska suradnja; vjerska tolerancija; historiografija 19. stoljeća; Eugen Kumičić; pravaška ideologija.

U spomen na Ágnes R. Várkonyi

Cilj ovog teksta jest prikazati jedan mađarski izvor, pa naslov aludira na naslov izvora: *Poduka k pravim promišljanjima o spasenju ruševne ugarske zemlje*. Još jedan suvremeni, no duži naslov imenuje i same „promišljaoc“, odnosno sudionike: ugarski palatin Ferenc Wesselényi, ostrogonski nadbiskup György Lippay, državni sudac Ferenc Nádasdy i hrvatski ban Petar Zrinski. Veći je problem bio formirati podnaslov, iz kojeg nisam slučajno izostavio točan naziv urote – ponajviše zato što smatram da nijedan od danas prihvaćenih dvaju naziva nije dostatan. Mađarska historiografija onovremena antihabsburška djelovanja ne naziva prema dvojici hrvatskih sudionika (Petru Zrinskom i Franu Krsti Frankopanu) već prema mađarskom sudioniku Ferencu (Franji) Wesselényiju. S tim nazivom pak nije problem samo to što je palatin Wesselényi preminuo još tijekom organiziranja urote, te tako nije mogao sudjelovati u njezinoj radikalizaciji, već i to, štoviše, poglavito to što se time iz interpretacije isključuje najvažniji čimbenik, međusobna suradnja Hrvatske i Ugarske, isprep-

litanje najviših slojeva hrvatskog i mađarskog društva (palatin, državni sudac i hrvatski ban), a organizaciju tog događaja smješta isključivo u okvire mađarske nacionalne povijesti, odnosno interpretira je kao poglavlje mađarskoga nacionalnog narativa.¹

Sve ovo, dakako, vrijedi i za hrvatski naziv. U hrvatskoj je tradiciji „Urota zrinsko-frankopanska“ pitanje nacionalne patnje, istaknuto poglavlje hrvatske pasije s mučeničkim prizorima na kraju koje u konačnici simbolično rehabilitira pogubljenike, ali i nacionalnu zajednicu koju predstavljaju. No sve je to istina samo s gledišta nacionalnih ideologija 19. i 20. stoljeća. Urota koja je uslijedila 1664., nakon Vašvarskog mira, bila je staleška inicijativa, a ne nacionalni ili vjerski pokret. Idejni začetnici tih događaja nastojali su ispraviti povrede staleške autonomije, branili su tradicionalno pravno-političko uređenje Ugarskoga Kraljevstva od apsolutističkih težnji Habsburgovaca. Stali su u obranu ne suvremenih (hrvatskih ili mađarskih) nacionalnih već tradicionalnih političkih sloboda (*libertates*), koje su obuhvaćale i hrvatsko i mađarsko plemstvo. Veliki ukrajinski znanstvenik Aleksander Mitrofejević Lukjanenko još je 1911. iznio tezu da su hrvatska i mađarska komponenta pokreta neodvojive: „dva djela jedne smjelo i široko zasnovane cjeline koja je slijedila jedan cilj: oslobođenje mađarskog i hrvatskog kraljevstva od pritiska austrijske zavisnosti“².

No problematičan je i termin „urota“, koji odmah u početku njezine sudionike i njihove ciljeve označava kao negativne. Termin sam stavio u navodne znakove jer se služi jezikom pogubitelja, a ne pogubljenika. U ovom je slučaju riječ o političkom ratu koji se, nakon što je propao, seli u područje historiografije, a *coniuratio*, *congiura* bio je termin dvorskih povjesničara za političke oponente. Utamničeni su plemići već svoje molbe za pomilovanje bili prisiljeni pisati jezikom svojih tamničara³ – no valjalo bi ipak saslušati i njihove potomke. Četrdeset godina nakon pogubljenja Franjo II. Rákóczi, unuk Petra Zrinskog, ovako, iz šire povijesne perspektive, piše o razdoblju nakon Mohačke bitke koje je dovelo do Urote, a konačno i do njegove vlastite pobune:

¹ Mađarska historiografija tek nedavno skreće pozornost na Petra Zrinskog: Ferenc VÉGH, A „Magyar Márs“ árnýkában? Az ismeretlen Zrínyi Péter, *Hadtörténelmi Közlemények*, 133, Budapest, 2020., 805-826.

² Citirano u: Jaroslav ŠIDAK, Urota Zrinsko-frankopanska kao historiografski problem, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2, Zagreb, 1972., 13.

³ Detaljnije: Sándor BENE, Zrínyi, Frangepán, Nádasdy: A Wesselényi-összeesküvés pereit, *Rubicon: Történelmi Magazin*, 6 / br. 6-7, Budapest, 1995., 16-21.

„Postoji li zaista Mađar koji ovo ne bi providio: otkad je mađarska kruna dospjela na glavu austrijske kuće, odnosno radije otkad je dospjela pod austrijsko carstvo kuće Habsburg, ona neprestano nastoji mađarsku naciju uvesti pod uzničko okrilje.“⁴

Rákóczi, koji izraze „Mađar“ i „mađarska nacija“ koristi u političkom kontekstu, uključujući u njih i Hrvate, isto tako upire prstom u Habsburgovce optužujući ih za urotu (Veliku urotu koja traje već generacijama), koja nastoji ukinuti političke slobode političke nacije. Danas, nakon više stoljeća, mogli bismo reći kako ta *Magna Conspiratio* nije bila ništa doli niz modernizatorskih pokušaja. Urotnike (danas bismo ih pak nazivali lobistima) mogao bih nizati od Montecuccolija do Carafe, Leopolda Kolonića, Luigija Ferdinanda Marsillija, koji su iz pozadine nastojali usmjeriti bečku politiku prema strogoj, apsolutističkoj i nasilnoj modernizaciji i koji su stigmatizirali sve hrvatske i mađarske namjere koje su se protivile njihovima kao „urotu“, odnosno „rebellio“.⁵ (Važno je napomenuti da je Galeazzo Gualdo Priorato, prvi dvorski povjesničar koji je zapisao te tragične događaje, bio veliki pobornik i apologet generala Montecuccolija.)⁶ No s pravom bismo mogli tvrditi i da su urotnici isto tako bili reformisti, a da je njihova „velika urota“ imala za cilj reformirati staleške strukture Kraljevstva, odnosno modernizirati sustav autonomija koje je osiguravao staleški ustav. To je također, da se slučajno ostvarilo, moglo dovesti do nove, funkcionalne, federalne državne organizacije.⁷ Kada bismo, stoga, nastojali opisati i u povijesnom smislu valorizirati Urotu, rekli bismo da se radi o tematizacijskoj bitki

⁴ Ferenc RÁKÓCZI, Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése, u: *Magyar gondolkodók: 17. század* (Tarnóc, Márton ur.), Magyar remekírók, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979., 380.

⁵ Vezano uz Luigija Ferdinanda Marsillija o ovoj temi: Sándor BENE, Acta Pacis—Peace with the Muslims: Luigi Ferdinando Marsili's Plan for the Publication of the Documents of the Karlowitz Peace Treaty, *Camoenae Hungaricae*, 3, Budapest, 2006., 113-146; Sándor BENE, Illyria or What you Will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezovic's "Mapping" of the Borderlands Recaptured from the Ottomans, u: *Whose Love of Which Country: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe* (Trencsényi, Balázs i Zászkaliczky, Márton ur.), Studies in the history of political thought, sv. 3., Leiden – Boston: Brill, 2010., 351-404.

⁶ Galeazzo GUALDO PRIORATO, *Continuazione dell'istoria di Leopoldo Cesare, nella quale si descriue la ribellione d'Ungheria, e quanto e successo dal principio della congiura sino all' anno 1676*, Vienna: Helena Thurnmeyerin, 1676. O autoru i njegovim vezana s Montecuccolijem v. Sándor BENE, „Ó Császári Felségének kedve telik benne“: Egy birodalmi história és társszerzői, *Filológiai Közlöny*, 39, Budapest, 1993., 49-56.

⁷ Među hrvatskom se elitom razvila cijela tradicija takvih reformatorskih nastojanja. Najbolji primjeri: povijesni rad Jurja Ráttkaya (1651.) koji je namijenio braći Zrinski: Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (Blažević, Zrinka et al. prev.), Biblioteka Hrvatska povjesnica, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.; usp. BENE, „Illyria or What...“, 396-402.

u kojoj su nacionalne historiografije bile gubitnici dokle god su „urotnicima“ anakronistički pripisivale namjere koje bi vrijedile tek u 19. i 20. stoljeću (stvaranje nezavisnosti nacionalne države temeljene na jezično-etničkoj osnovi i obranu njezine slobode). No čak i nakon što se interpretacije povjesničara odvoje od izgradnje političkih kultura, teško je opravdati jezične posljedice toga, odnosno u ovom slučaju smisliti novi naziv na temelju već ukorporiranih i prihvaćenih naziva koji nameću prvenstveno narativnu interpretacijsku shemu.⁸ Ne samo da treba proširiti raspon imena koja se metonimički koriste (barem u slučaju Ferenc Nadasdyja, koji je sudjelovao u posljednjoj fazi organizacije)⁹ nego bi bilo dobro i potražiti prikladniji izraz od „urota“. Može se primijetiti da se u novijoj literaturi sve rjeđe pojavljuju pojmovi 'zavjera' ili 'urota' – zamjenjuju ih 'proces', 'otpor', 'postupak', 'pokret'. Sve to ukazuje na to da je *jedinstveni* naziv (i ocjena) *cijelog* procesa postao upitan. Paralelna se pojava može uočiti i u mađarskoj historiografiji, posebice posljednjih godina. Suprotno narativima starije literature koji naglašavaju kontinuitet između 1664. i 1671. godine, između Vašvarskog mira i pogubljenja magnata,¹⁰ redom se pojavljuju studije koje jasnije odvajaju događanja iz 1664. od onih iz 1671. godine. Vrijedi spomenuti, prije svega, rezultate istraživanja i publikacije Pétera Tusora¹¹, koji tvrdi da je staleški „pokret“ u „urotničku“ fazu u pravom smislu riječi ušao tek krajem 1666., odnosno početkom 1667. godine, a tada su sudionici odlutali u nezakonito područje izdaje. Prethodne dvije godine, 1665. i 1666., organiziranje se odvijalo na sasvim drukčiji način – svi su elementi, slojevi i skupine mađarskog i hrvatskog društva (ovaj put uključujući ne samo protestantsku već i katoličku elitu) započeli proces intenzivnoga zajedničkog promišljanja i međusobnoga koordiniranja kako bi pronašli odgovor na novu političku situaciju i na izazove koje je iznjedrila promjena bečke politike.

⁸ U pitanju skeptično artikulira Anđelko Mijatović: „... te nazive [tj. nazive kao urota, „urotnici“ i „zavjerenici“ – S. B.] nametnute od bečkog hegemonizma i apsolutističko-centralističkoga sustava sudionicima danas nije moguće zamijeniti možebitnim odgovarajućim izrazima...“ Anđelko MIJATOVIĆ, *Zrinsko-frankopanska urota*, Biblioteka posebna izdanja, Zagreb: Alfa, 1999., 5.

⁹ U svjetlu rasprave povjesničara u 19. stoljeću mađarski pisac János Asbóth koristio je naziv *coniuratio* uz ime Nadasdyja i Zrinskoga: *Pesti Napló* 205 (1868), 13. rujna.

¹⁰ Klasičan primjer (osim monografije Gyule Paulera) jest izvrstan sažetak Lászla Benczédija: *Magyarország története 1526–1686*, u: *Magyarország története tíz kötetben* (Pach, Zsigmond Pál ur.), sv. 3., Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985., 1155-1181.

¹¹ Péter TUSOR, A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664), *Történelmi Szemle*, 57, Budapest, 2015., 219-250; Péter TUSOR, Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez, *Századok*, 155, Budapest, 2021., 1233-1277; Péter TUSOR, Pour les intérêts d' un si grand roi? Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés“, *Egyháztörténeti Szemle*, 22, Budapest, 2021., 7-42; Péter TUSOR, Et a pensare al successore in caso: Szelephény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke), *Levéltári Közlemények*, Budapest, 92, 2022., 39-102.

Prema rekonstrukciji Pétera Tusora, u tom su se prvom razdoblju oblikovale tri političke opcije, kojih je zajedničko polazište bila teoretska (ali u danom razdoblju vrlo realna) mogućnost, a koja bi uslijedila izumiranjem austrijskoga ogranka obitelji Habsburg. Prethodnih godina obitelj je bila desetkovana epidemijama. Preživio je samo car Leopold I., koji nije bio samo legendarno ružan već i slab i boležljiv vladar. Kada bi se i njega udaljilo iz redova živih, jednostavno ne bi bilo prijestolonasljednika na čije bi prihvaćanje bečki dvor, u skladu s ranijim praksama, mogao natjerati predstavnike u mađarskom saboru, što bi pak značilo da bi plemićki staleži Kraljevstva konačno mogli pokušati provesti svoje teoretsko pravo glasa u praksi. Predvodnici pokreta računali su na sljedeće mogućnosti:

1. Pozivanje francuskoga kralja (ili kakvog kneza iz kuće Bourbon) na mađarsko prijestolje;
2. Uključivanje Ugarskoga Kraljevstva u Njemačko Carstvo s *Landesfürstom* na čelu;
3. Papinski protektorat i biranje novoga narodnog kralja.

Inicijatori prve opcije bili su Zrinski (iako ostaje upitno u kojoj su mjeri to i promislili u početnim fazama, no veze s francuskom diplomacijom izgradili su oni.)¹² Drugu je opciju 1657. inicirao Ferenc Nádasdy, koji u jednom pismu knezu Jurju II. Rakócziju iznosi mišljenje da bi bilo dobro kada bi Rákóczi „učinio sebe i Erdelj dijelom Carstva ne samo titulariter, već i effective, a kada bi bilo moguće, da učini to i s cijelom Ugarskom“¹³. Pobornici treće opcije bili su ugarski katolički svećenici, ostrogonski nadbiskup György Lippay i kaločanski nadbiskup György Szelepcsényi, što saznajemo iz tek kasnije pronađenog izvora, izjave bečkog apostolskog nuncija Giulija Spinole iz 1665. godine. Uz te tri opcije postojao je i četvrti put, plan priklanjanja Turcima, koji se – iako su predvodnici pokreta o tome razmišljali i u početku, jer je za velik dio zemlje to ionako bio realan ishod¹⁴ – pojavio kao ozbiljna mogućnost tek nakon isključivanja prethodnih opcija. To je

¹² Ferdo ŠIŠIĆ, Poslednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, u: *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]* (Kostelić, Ante ur.), Biblioteka reprinti, sv. 4., Zagreb: Stih, 2008., 28-29; László BENCZÉDI, A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása 1666–1668, *Történelmi Szemle*, 17, Budapest, 1974., 596-602; MIJATOVIĆ, *Zrinsko-frankopanska urota*, 65-66.

¹³ András Péter SZABÓ, Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata: Ismeretlen források az 1658–1659. esztendő történetéhez, *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 6, 2008., 81. Ta se kombinacija javlja i nekoliko desetljeća kasnije, tijekom oslobodilačkih borbi protiv Osmanlija. Karlo Lotarinški to predlaže caru Leopoldu 1687., naravno, sa sasvim drugim ciljem, kao nedvojbeno katoličku opciju: Béla MIHALIK, A Szentszék és a magyar választófejedelemiség gondolata a 17. század végén, *Történelmi Szemle*, Budapest, 58, 2016., 383-408.

¹⁴ Vidi, s ozbiljnom analizom i te potonje opcije: Miroslav KURELAC – Zoran LADIĆ, Pokret za odcjepljenje Hrvatskog Kraljevstva od Habsburške Monarhije, u: *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata* (Valentić, Mirko i Čoralić, Lovorka ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 2, Zagreb: Školska knjiga, 2005., 130-143.

točka od koje počinje spomenuta „druga“ faza, koja se sada i u pravnom smislu može smatrati urotom.

S druge strane, bila bi šteta prethodno razdoblje promatrati kao propalo. Te tragične godine imaju i posebnu korist. Tijekom unutarne političke krize, u nužnosti razvoja alternativa, politika stvara i počinje oblikovati vlastiti diskurs koji se na sustav autonomija više ne referira u dotad uobičajenom teološkom okviru, konfesionalnom argumentacijom, nego i *expressis verbis* političkim argumentima koji su sposobni ujediniti poprilično udaljene konfesionalne i regionalne interese. Osnovu pokreta činilo je pretežno protestantsko vlastelinstvo sjeveroistočne Ugarske, ali su ga predvodili katolici iz udaljenih područja Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, uključujući crkvene i svjetovne, ugarske i hrvatske dostojanstvenike. Bit Urote tada (još) nije formuliranje i razmjena tajnih savezničkih pisama¹⁵ već stvaranje virtualnog foruma, gdje taj novi politički diskurs pokušava stvoriti moderan jezik koji može biti alternativa odozgo modernizirajućem jeziku apsolutizma. Do sada smo o tom virtualnom forumu¹⁶ uglavnom znali samo iz neizravnih izvora (kao što su izvješća stranih izaslanika). U nastavku, a vezano uz *Promišljanja*, želim iznijeti rijedak izuzetak gdje govore sami sudionici, i to iz razdoblja kada još nisu bili poduzeti kobno kompromitirajući koraci.

Izvor je već odavno poznat mađarskoj znanstvenoj javnosti, ali je posebnu važnost dobio samo u dva slučaja: u vrijeme prve objave, 1868.¹⁷, kada je na nje ga nakratko bila usmjerena ozbiljna pozornost, tijekom nekoliko desetljeća od kraja 1970-ih godina, kada je služila kao sve snažnija referenca pri argumentaciji utjecajne povjesničarke Ágnes R. Várkonyi.¹⁸ *Poduka k pravim promišljanjima*

¹⁵ Savezničko pismo između Nikole Zrinskoga, Ferenc Wesselényija i Ferenc Nádasdyja izvorno je (1663.) potvrdilo samo načelnu suglasnost. Služilo je naprimjer za usklađivanje vanjskopolitičke orijentacije; usp. Ágnes R. VÁRKONYI, Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban, *Történelmi Szemle*, 27, Budapest, 1984., 341-369. Prepisana verzija kasne 1666. (prosinac), koja sada nosi ime Petra Zrinskoga, obilježava početnu fazu radikalizacije zavjere. Za novi hrvatski prijevod pisma o sklapanju saveza vidi: Hrvoje PETRIĆ, Nemo me impune lacesset – Sors bona nihil aliud: O životu i radu Nikole VII. Zrinskog (1620–1664), *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Razred za društvene znanosti*, 55, Zagreb, 2022., 128-129.

¹⁶ Konkretno, bili su to neformalni sastanci plemića, obično vezani uz neku formalnu prigodu, poput palatinske zakonodavne sjednice; vidjeti TUSOR, “Et a pensare...”, 46-48.

¹⁷ Pojavio se u nastavcima u političkom listu *A Hon*: 1868. 203, 205-207, 209-213 (4. – 10. rujna; 12. – 17. rujna).

¹⁸ R. VÁRKONYI, *Magyarország története 1526–1686*, 1148-1151; Ágnes R. VÁRKONYI, Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon, *Századok*, 106, Budapest, 1972., 609-646; Ágnes R. VÁRKONYI, *A tűzvész tanúi*, Budapest: Liget, 1995., 133-144; Ágnes R. VÁRKONYI, Történeiszvita Zrínyiről 1868-ban, u: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére* (Gergely, Jenő ur.), Budapest: ELTE, 2000., 627-640; Ágnes R. VÁRKONYI, Az elvesztett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata?, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113, Budapest, 2000., 308-311.

o spasenju ruševne ugarske zemlje preživjela je u nekoliko rukopisnih primjeraka, ali nije uvrštena u velika izdanja hrvatskih dokumenata 1870-ih i 1880-ih godina, u svescima Franje Račkog i Baltazara Bogišića – te mađarskog monografa Wesselényijeva pokreta, Gyule Paulera, koji je, iako je prikazao njezin sadržaj, očito nije smatrao dokumentom od odlučujuće važnosti koji bi utjecao na tijek događaja. Točnije, kada je prvi put pisao o toj temi, pretpostavljajući da je Nikola Zrinski autor dokumenta¹⁹, očito je dokument smatrao važnim, no u *opusu magnumu* objavljenom nekoliko godina kasnije (Zavjera palatina Ferencza Wesselényija i njegovih saveznika, 1876.), tu je ideju napustio. Golemo Paulerovo djelo zaslužuje zasebnu studiju, ali unatoč svim njegovim zaslugama, treba napomenuti da se monografija temelji na izrazito nagodbenjačkoj predodžbi i tumačenju. Citiramo iz predgovora:

„Ova epizoda naše povijesti čini gotovo potpuno zaokruženu cjelinu. [...] Teško možemo pronaći austrijski i mađarski duh tako oštro izražen u manjem okviru, u tako eminentnim situacijama, kao tijekom ovih sedam godina, tako da ako se poznamo povijest ove urote i ništa drugo, možemo prilično dobro razumjeti i zamisliti cijelu borbu između Austrije i Ugarske od 1527. do Nagodbe iz 1867.“²⁰

„Urota“ u ovoj pripovijesti specifična je povijesna metonimija: *pars pro toto*, dio cjeline, koji, međutim, također simbolizira „cjelinu“. „Cjelina“, višestoljetna borba između redova i vladajuće kuće, dobila je smisao konačno iznjedrenim kompromisom. Pauler sugerira da ne bi bilo dobro da su bečki reformatori uspjeli „postaviti Mađarsku na češke noge“, ali ne bi bilo dobro ni da su se ustanici Franje Rákóczi izborili za „slobodu“ za kakvu se izborila Poljska *respublika* (tj. nekontrolirani, trajni politički kaos).²¹ Široki politički horizont *Promišljanja* bio je

¹⁹ Gyula PAULER, Gróf Ráday László, *Századok*, 2, Pest, 1868., 584-586.

²⁰ Gyula PAULER, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, sv. 1, 1876., III-IV. O političkim stajalištima i ulozu članova obitelji Pauler vidi članak Dinka Šokčevića u ovom broju časopisa.

²¹ Autorov konceptualni, pa i ideološki pristup lako se može pratiti u njegovim djelima, u kojima komentira pozadinu i pokretače objavljivanja hrvatskih dokumenata u prestižnom časopisu Mađarskoga povijesnog društva *Századok*. Kritizira objavljivanje isprava Franje Račkog samo zato što „nije objavljena ni jedna mađarska isprava [ovdje slijede popis važnijih isprava, npr. savezničko pismo između Zrinskoga, Nádasdyja i Wesselényija iz g. 1666., ili popis mađarskih pisama [koje je Petar Zrinski napisao Ferencu Rákóczyju – S. B.] Nije nelogično pomisliti da se ovdje radi o namjernim propustima; a kolekcionar žestokog slavenskog duha, koji tako silno želi Zrinskog oblikovati u hrvatskog junaka [...] smatrao je da je bolje zataškati podatke koji bi pokazali da je njegov Zrinski ipak bio Mađar“. Gyula PAULER, *Acta coniurationem [...] spectantia*, *Századok*, 7, Budapest, 1873., 638-639. (Već je dao primjer latinskog punog „mađarizama“, koji je Zrinski koristio, i njegovih citata iz mađarskih poslovice.) U svojoj kritici Theinerova izdanja Pauler zauzima općenitiji stav: „U

daleko od te apologetike kompromisa koja se koncentrirala na ugarsko-habsburške odnose.²² Budući da je Gyula Pauler pronašao njemački prijevod teksta među Nádasdyjevim dokumentima u spisu, vjerovao je da je državni sudac autor, no karakterističnijim za Nádasdyja smatrao je pamflet *Oracija četirima redovima zemlje*, pa je o njoj raspravljao opširnije – prema njegovu mišljenju, oba dokumenta odnose se na događanja iz 1668...²³

Profesorica R. Várkonyi *Promišljanja* je pak okarakterizirala kao odlučno novo poglavlje mađarske političke kulture koje, osim ideje vjerske tolerancije, otvara i horizont zajedništva srednjoeuropskih naroda (Hrvata, Moravaca, Čeha, Srba, Rumunja), a na taj način i trgovačke, gospodarske i političke integracijske ideje promatra u novom sustavu političkih autonomija koji isključuje vodstvo u Beču. U početnim je fazama Urote među idejama istaknuto nekoliko stupnjeva očuvanja „državnosti“ i zaštite od centralizacijskih nastojanja. Zato je dokument za Ágnes Várkonyi bio posebno važan. U 1970-im i 1980-im godinama ideja širenja autonomije unutar sovjetske sfere utjecaja i suradnja sa susjednim narodima bila je više nego popularna, a *Promišljanja* su poslužila kao prototip za to. Iako povjesničarka nije tvrdila da je autor Nikola Zrinski, snažno je sugerirala da se u njemu pojavljuju njegovi politički stavovi, pa makar i samo kako bi razdvojila fleksibilnost, toleranciju i smireno razmatranje alternativa koje iz *Promišljanja* možemo iščitati od kasnijih, već privoljenih, užurbanih političkih improvizacija Petra Zrinskog i njegovih suurotnika. Taj aspekt nije izgubio na aktualnosti ni u sljedećim desetljećima, čak ni nakon povlačenja Sovjeta iz Mađarske, pa je

novije vrijeme, snagom prilika i, recimo, naše pretjerane popustljivosti [!], Hrvati su od Ugarske izborili neovisnost za kakvom su davno čeznuli, ali s kakvom – izuzev jednog ili dva kratka razdoblja tijekom austrijske vlasti – nikada nisu raspolagali. Međutim, njihove težnje nisu zadovoljene sadašnjošću. Samostalnost traže i u prošlosti, a kako bi je pokazali na nevjerovatne načine miješaju priče Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i dijelova bivše Ugarske s one strane Drave. [...] Kad bi osamostaljenje htjeli provesti u povijesti, kao što su to uspjeli provesti u politici, morali bi se potpuno odreći naše povijesti [tj. mađarske povijesti – S. B.], a u tom se slučaju ne bi mogla objaviti ni sadašnja zbirka, osim možda nekih malo zanimljivijih dubrovačkih podataka koji se uopće ni ne odnose na Hrvatsku.“ Gyula PAULER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium... Századok*, 10, Budapest, 1876., 570-571. Ovo je dobar primjer kako političko nezadovoljstvo u godinama nakon Nagodbe ulazi u polje rasprava među povjesničarima: Hrvati su smatrali da su dobili premalo, a Mađari da su dali previše tijekom Nagodbe iz 1668.

²² PAULER, *Wesselényi Ferencz nádor...*, sv. 1, 188-192. Točan opis sadržaja sažet je vrlo kratko (u jednom odlomku): ŠIŠIĆ, „Poslednji Zrinski i...“, 54.

²³ PAULER, *Wesselényi Ferencz nádor...*, sv. 1: 183-188. Pauleru je sinulo da su odvjetnici bečkog procesa, iako su poznavali dokument, ispitivali samo regnikolarnog suca u vezi s *Oratiom*. Ta bi okolnost govorila upravo protiv njegova autorstva u pogledu *Promišljanja*: Levente NAGY, *Zrínyi és Erdély: A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, Irodalomtörténeti füzetek, sv. 154, Budapest: Argumentum Kiadó, 2003., 138. Pauler ne ostavlja naznaku; naznaka spisa danas: Beč, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten – Specialia, Fasc. 312. Konv. A. Nadasdysche Aufsätze fol. 109-161; címe: *Hailsambe Erinnerung, wie dem untergebende Stand des Königreichs Ungarn zu helfen were*.

tako rođena teza o dvije paralelne mađarske političke kulture. Obje svoju genezu povlače iz političke literature nastale u okruženju Nikole Zrinskoga: jedna se oslanja na takozvane „Palatinske memoare“, a druga na *Promišljanja*.

Nijedno od navedenih djela nije djelo Nikole Zrinskoga, ali se u njima odražavaju njegovi stavovi. Prvi je proizvod 1650-ih, a drugi, *Promišljanja*, odraz je misli u posljednjim mjesecima života.²⁴ (Ágnes Várkonyi prikladno je nazvala razdoblje od stotinjak dana između Vašvarskog mira i smrti Nikole Zrinskoga „crnom kutijom“ rane moderne mađarske povijesti). Koordinate novog tumačenja međutim nisu bile baš čvrste, ostali podaci nisu potvrdili da je „prava“ politička ostavština Nikole Zrinskoga formulirana u *Promišljanjima*. Znanstvena je javnost programski dokument objavljen 1868. godine u rubrici feljtona jednoga političkog dnevnika sve do kraja prošloga stoljeća poznavala samo kroz reference i komentare. No zanimljivo je da se nakon posljednje objave rasprava oko njega stišala.²⁵ Možda i zato što tamo gdje je prethodno tumačenje navodilo samo „pro“ argumente (primjerice o prednostima saveza sa susjednim narodima) sam dokument jasno i vrlo uvjerljivo navodi i „kontra“ argumente, primjerice nepopravljivost povreda susjednih naroda koje su stigle s mađarske strane. Nakraju se argumenti gotovo međusobno poništavaju, logika *Promišljanja* navodi čitatelja na zaključak da je gotovo nemoguće izaći iz „ruševnog stanja“. U hrvatskim stručnim krugovima *Promišljanja* također nisu privlačila pažnju – no, prema mojem mišljenju, to bi moglo biti zbog jednostavnih jezičnih razloga koji za vrijeme Monarhije nisu predstavljali tako ozbiljnu prepreku kao danas. U nastavku bih dakle, uz opis sadržaja dokumenta, također želio pokazati da su mađarska *Promišljanja* – barem u pogledu kraćeg dijela koji se odnosi na Hrvatsku – ipak postala vrlo poznata u Hrvatskoj, pa da su čak i znatno utjecala na šire hrvatsko javno mnijenje.

Duljina dokumenta iznosi otprilike 80.000 znakova, odnosno oko dva autorska arka. Duži, obuhvatniji naslov nastao je tijekom Rákóczijeva rata za neovisnost, kada ga je 1705. Pál Ráday, zadužen za kneževu kulturnu politiku, želio objaviti zajedno s drugim ranijim tekstovima koji su se smatrali važnima (kao što je *Lijek protiv turskog opijuma*, pamflet Nikole Zrinskoga). Ne znamo je li Ráday svoju namjeru i ostvario, tiskani primjerak izdanja nije sačuvan, ali rukopis, koji u više slučajeva ukazuje na vrijeme nastanka, jest, i to u Rádayevu arhivu.²⁶ Obiteljsko sjećanje vodi nas u istom smjeru kao i sadržaj dokumenta:

²⁴ Najvažniji rad na tu temu jest: R. Várkonyi, „Az elvesztett idő...“.

²⁵ Sándor BENE i Sándor SZABÓ, Oktatás jó elmélkedésre, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113, Budapest, 2000., 437-476.

²⁶ *Uistinu vrlji i negda slavljeni i hvaljeni Ferenc Wesselényi, palatin ugarski i po vrlinama mu sličan a domovinu svoju isto tako ljubeći ostrogonski negdašnji nadbiskup György Lippai i gr. Ferenc Nádasdy judex curiae iznimni i negda hvaljeni jednako tako što tugovaše nad sudbom domovine svoje grof Petar Zrinski ban horvatski*

Promišljanja su nastala 1665. godine, s obzirom na to da su trojica spomenutih „savjetnika“ tada posljednji put bila živa i zajedno, to stoga može biti *terminus ante quem*. (Palatin Wesselényi umro je u ožujku 1667., dok je nadbiskup Lippay umro u siječnju 1666.). Što se tiče *terminus post quema*: Petar Zrinski imenovan je hrvatskim banom u siječnju 1665., tako da *Promišljanja* nisu mogla biti napisana prije toga. Međutim u njima se jasno osjeća njegov utjecaj. Strukturno, tekst je najbližiji *Lijeku protiv turskog opijuma*. Retoričkim uvodom opisuje kako je došlo do nezavidne situacije koja je nastala nakon Vašvarskog mira, a zatim prelazi na raspravu o mogućim rješenjima. Navodi izgled potencijalnih saveza s bližim i daljim narodima, u temeljitoj analizi nabraja moguće argumente za i protiv, a na kraju potiče na suradnju, s obzirom na to da narod može učinkovito pomoći samo sebi, a tek nakon zauzimanja takvog stava može računati na pomoć izvana.

U dokumentu se najoštrije osuđuje unutarinja neravnopravnost, a ujedno se razotkrivaju i spletke bečkog dvora koji ih huška raznim „praksama“. Nijemci ne dopuštaju Mađarima da se bore, ali ni sami ne štite granice. Vođenje vojske povjeravaju strancima, položaje dijele strancima, a „jedno od njihovih najvećih umijeća je“ i to što nas pokušavaju dovesti na loš glas u inozemstvu. Predložena su sljedeća rješenja:

„Nalazim tri načina da si pomognemo. Prvo: odrješito djelovanje u skladu s dogovorima saborskim. Drugo: silom oružja. Treće: savez s drugim stranim narodima.“²⁷

Spis uzima u obzir sve tri mogućnosti i pažljivo ih razmatra. Prvu ne odbacuje samo zato što bi bečko vodstvo ionako manipuliralo raspravom i sabotiralo odluke – uglavnom temeljene na vjerskim antagonizmima – nego i zato što su predstavnici „susjeda“ (a ovdje autor može misliti isključivo na Hrvate) „iskoristili tu priliku kao razlog za mržnju“. Autor opravdano kreće u raspravu: „Ni sami ne možemo zanijekati da smo im mnogo puta dali povoda da za nas ostanu stranci.“ Mađari nisu sposobni za tajnovitost ni za urotu, uvijek se nađu izdajice koji bi dvorskim ministrima otkrili njihove namjere. Autor opširno raspravlja o drugoj mogućnosti, ali je također odbacuje smatrajući beznadnim organizirati ustanak oslanjajući se na nediscipliniranu plemićku silu. Mnogo prostora dobiva i analiza trećeg puta, suradnje sa „stranim narodima“. Mogući

onima u kojima jošte titra nešto od istinskog mađarstva predstavljaju Promišljanja svoja, koja dostojanstveni vojvoda Ferencz Rákoczy od Gornjeg Vadasa kano vječnu uspomenu tiska u Lőcseu godine 1705. – Rukopis se danas nalazi u Arhivu Knjižnice Mađarske akademije znanosti: Ms 10.365. Ostali danas poznati rukopisi: Arhiv Nacionalne Széchényi knjižnice, Fol. Hung. 1118, 22r-55v; Arhiv Budimpeštanske sveučilišne knjižnice, fond Kaprinay, A XXXIII.

²⁷ Cit. mj., 453.

saveznici uključuju: Turke, „Nijemce“ (što znači samu kuću Habsburg), Čehe i Moravce, Poljake, Francuze, Mletačku Republiku, Papinsku Državu i Njemačko Carstvo („Imperium“). Autor naizgled ne zauzima stav, prepušta čitatelju da odluči kojim će putem ići. Naravno, sve je to istina samo na površini: autor svojim redosljedom pitanja i njihovom retoričkom obradom itekako upućuje čitatelja. Među vodećim silama Zapada najviše se zadržava na Francuzima – ali deset argumenata u korist saveza daleko je nadjačano s pet argumenata protiv. Autor je svjestan da Francuzi – iako bi se borili do posljednjeg Mađara da zaštite svoje interese kod suparničke velike sile, Habsburgovaca – podupiru takve daleke ratove samo do trenutka kada im neposredni interesi nalažu:

„Najviše bi Mađari izgubili pritom i mogli čekati posljednji excidium, kad bi ih, ako dođe vrijeme za oruđe i oružje, napustili oni koji su smatrani prijateljima. Francuzi su narod promjenjive naravi, lako bi napustili koga zbog svoje trajnije koristi (kako to i iz povijesti pratimo), nikada nisu ostajali sa svojim konfederatima. Zašto bi se stoga trebalo narodom baviti koji se ovako predstavlja.“²⁸

Ali ni realnije opcije ne obećavaju više nade. Prema autoru, i pokornost Turcima i integracija u Austriju (nasljedno kraljevstvo) mogli bi imati nepodnošljive posljedice. (U prvom slučaju Mađari bi postali „trgovci iza rešetaka“, „kao Srbi“, u drugom bi zemlja izgubila svoje javnopravne privilegije i potonula na razinu nasljednih austrijskih pokrajina.)

Autor se osvrće i na nekoć slobodne zemlje u susjedstvu Mađara. Kao primjere spominje samo Češku i Moravsku, ali uzmemo li za primjer specifičan položaj tih dviju zemalja, očito bi se planiranoj „Ligi“ mogle pridružiti i druge nekoć slobodne zemlje koje tlače Turci ili Habsburgovci. Autor pokazuje razumijevanje nekarakteristično za mađarskog političara kada, nakon iznošenja pro argumenata, argumentaciju protiv planiranja urote otpočinje psihologiziranjem:

„Treba se uvijek, govori li se o ovako važnim stvarima i pitanjima koja se tiču saveza, zapitati ima li između nacija koje takvo što žele međusobne simpatije. Nije li jedna od druge trpila nepravde koje bi osujetile savezništvo ili, uspije li konačno savez, ne treba li strahovati da se taj savez brzo i lako ne raspadne sjeti li se jedna od strana ranijih povreda. Sigurno je da su to ozbilj-

²⁸ Jedna velika studija koja je temeljito analizirala razvoj francusko-mađarskih odnosa došla je do istog zaključka – „Proračunata diplomacija francuskog kralja i hladni državni interesi stali su nasuprot pomalo prenapuhanoj velikodušnosti plemića i svađama Natio Hungarice.“ Jean BÉRENGER, *Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668)*, *Történelmi Szemle*, 10, Budapest, 1967, 291.

ne prepreke, kao što je sigurno i da su sve susjedne države pretrpile brojne nepravde od Mađara, a Mađari od njih. Toliko da, iako su sada svi ti narodi pod jednom krunom, i danas dobro pamte sve ranije nepravde i si stalno međusobno za njih predbacuju. I stoga skrivena otuđenost i grozne namjere prema drugome i sada potajno izlaze na vidjelo. Uzmemo li u obzir samo ove razloge, kako bismo se mogli nadati dugotrajnoj simpatiji ili međusobnom razumijevanju; trebali bismo radije računati na još veću opasnost.“²⁹

Iz situacije i posebno općenitosti argumentacije, ovaj je dio lako razumljiv ne samo za „vanjske susjede“ već i za susjede unutar zemlje, odnosno za hrvatske staleže. Tim više što *Promišljanja* i na drugim mjestima posebnu pozornost posvećuju Hrvatskoj. Kako bismo to prenijeli, valja citirati i jedan prethodni dio:

„A uzmemo Hrvatsku, kao dio Kraljevstva, pogledajmo njenu slobodu. Ona je zgodno okružena sa svih strana, u Varaždinu je jedan, u Karlovcu drugi njemački vojni zapovjednik. Utvrdama prema turskoj granici zapovijedaju Nijemci, a s druge su strane Štajerska, Koruška i Srbija. Vidi te ‘slobode’, od ljeta 1649. njenu bijedu nečuvenu kano proroka Jeremije, slobode koje prema saboru uputiše a koje se nikako ne razmotre, pa ni olakšanje time ne stigne. Kako samo odvojiše od njih Vlahe: i podrediše ih drugom carstvu usprkos brojnim pritužbama na saboru. Vidi slobodno trgovanje i kako ga prema Italiji ograničiše. Dalmaciju skoro cijelu ostaviše bez obrane, a Talijanima ostavljaju dio koji Turci nisu mogli zauzeti. Smilovao se Bog nad ovakvom sudbinom jednog kršćanskog naroda. Sveske i sveske bi mogli popuniti svojim pritužbama.“³⁰

Nije slučajno *fortissimum* opcija stavljena na kraj *Promišljanja*: orijentiranost prema Njemačkom Carstvu jedina ne dobiva protuargumente! O tome čitamo sljedeće:

„Ostala bi pomoć carstva u koje su uključena sva kršćanska kraljevstva osim naše trudne domovine; carstvo s kojim se savez čini najmoćijim, najtrajnijim i najkorisnijim. No otpočinjanje i uzdržavanje toga (što bi zahtijevao veliko jedinstvo, veliku tajnost, najveću marljivost i brzinu u izvršavanju zadatka) uključuje mnoge obveze prema drugim narodima. Međutim, to su stvari o kojima treba najviše razmišljati. [...] Ako Mađari doista žele učiniti nešto za vlastiti napredak, Nijemci daju priliku za: pravi dogovor, dobar kraj, zajednički opstanak; za veliku tajnost, buđenje, trud i brz pristup. Jer

²⁹ Bene i Szabó, Oktatás jó elmélkedésre, 470.

³⁰ Isto, 452-453.

i ono što bi sada bilo moguće bit će minulo i nemoguće kad budemo još iscrpljeniji.“³¹

Što se žanra tiče, prihvatljivom smatram definiciju Ágnes Várkonyi („politički programski dokument“, „nacrt političkog programa“), ali uz neke izmjene. *Promišljanja* su izvorno bila savjetodavni, „konzultativni“ dokument (*consultatio*, na suvremenom mađarskom: *tanácslás*, tj. „savjet, savjetovanje“, retorički *deliberativum genus*)³², koji je možda bio pripremljen za sastanak plemića spomenutih u naslovu, ali je iz pojedinih mjesta na kojima nalazimo govor u prvom licu jednine vidljivo da je bio namijenjen i namjernom, publicističkom curenju i distribuciji.³³

Što se tiče dileme mogućeg i nemogućeg: sva su rješenja nemoguća. Odnosno, gotovo sva. U apokaliptičnoj retorici dokumenta zahtjev za savezništvom s državama Njemačkog Carstva čini se kao jedini put koji ne vodi izravno do potpunog samouništenja. Upravo taj momentum može biti ključan za odlučivanje o autorstvu. Pitanje se stoga ponovno aktualiziralo u suvremenoj mađarskoj historiografiji. Prema mišljenju Pétera Tusora, integracija Mađarske (i Hrvatske) u „Carstvo“ kao kneževine (eventualno u nekoj blažoj verziji, gdje bi zemlja imala pravo glasa u njemačkoj carskoj skupštini koja bira cara, a u međuvremenu bi sačuvala svoje stare privilegije koji su osiguravali slobodu): to je argument u korist Ferenc Nádasyja kao autora. Ja se s time ne slažem u potpunosti. Sam Ferenc Nádasy u proljeće 1665. otputovao je u Rim. O njegovim pregovorima ne znamo ništa³⁴, ali je bio u kontaktu s najvišim krugovima kurije, pa ako je razmišljao o „priklučenju“ Mađarske Njemačkom Carstvu, to bi moralo biti povezano s nekim vjersko-političkim pothvatom (uspon katolicizma) – a *Promišljanja* snažno naglašavaju da vjerske aspekte habsburško vodstvo koristi za političku manipulaciju, stoga se ne preporučuje da sudionici programa koji

³¹ Isto, 476.

³² Detaljnije o književnoj vrsti vidi: Andor TARNAI, *A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez, Irodalomtörténeti Közlemények*, 91, Budapest, 1986., 637-656.

³³ „Znali su Nijemci uvijek: spremniji je vojevati Mađar od njih, zato su nas uz mnogo spletki natjerali da se odrekemo oružja. No isto tako i da ne osvoji palmu slave pred ovim svijetom. Ako ti je ponad mlijeka tvoja stara istinska mati Ugarska hrabro srce u narav ulila, ti izvadi štiti i svoje oružje, koje odavna na čavlu visi, i stavi ga na se: vjeruj mi, dragi moj Mađaru, neće samo na ovom svijetu hrabro ime tvoje odzvanjati. Raskoš otmjenih, ali mekih i sjajnih palača susjeda tvojih Bog će tvoj i mač natjerati da se tebi pokori.“

³⁴ Noémi VISKOLCZ, Nádasy Ferenc és Róma, u: *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére* (Imre, Mihály, Fazakas, Gergely i Száraz, Orsolya ur.), Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011., 240–249; TUSOR, „Et a pensare...“, 63.

se predlaže u *Promišljanjima* idu tim putem.³⁵ S druge strane: istina je da je sam Nádasdy već iznio tu mogućnost Györgyju Rákócziju u vezi s Erdeljom – ali čak i tada je realnost ideje bila upitna. (Uostalom, kome bi se priklonio protestantski erdeljski vojvoda u carskoj skupštini? Habsburškoj stranci pod jezuitskim utjecajem?) Dakle, interesi su se samo djelomično poklapali. Mogli bismo to i ovako reći: imali su dodirnih točaka, točno onoliko koliko i vrlo općenita formulacija *Promišljanja* ocrtava. Ne vidim u tome provođenje karakterne politike Ferenc Nádasdyja već svojevrsni kompromisni prijedlog koji je odgovarao svim u naslovu spomenutim plemićima koji su se „savjetovali“, a u valjanost kojeg je autor dokumenta želio uvjeriti širu plemićku javnost.

Nedavno je istraživanje Pétera Tusora potvrdilo da je nadbiskup Lippay pokušao djelovati protiv Vašvarskog mira naglašavajući pred njemačkim vladarima, koji su slali trupe u Mađarsku kako bi pomogle u borbi protiv Turaka, izdajnički mir koji je potpisao bečki dvor. Nije dakle samo mađarske staleže prevario i „izigrao“ car Leopold!³⁶ (Nije slučajno da je nakon smrti Nikole Zrinskoga on prvi širio sumnju u orkestrirani atentat iz Beča.)³⁷ Općenitost koja upućuje na bečki dvor odgovarala je svim spomenutim plemićima, a svatko bi to mogao tumačiti prema svojim namjerama. Što se mene tiče, vjerujem da *Promišljanja* nisu napisali oni; naprotiv, tko god da je autor, taj je pazio da konsenzus odgovara njihovim imenima jer je dokument želio popularizirati među širim slojem *interessatusa* među plemstvom (odnosno onima koji su se interesirali i bili uključeni u organizaciju). Dijalektika pro- i kontraargumenata upućuje na autora s pravnim obrazovanjem. Vrlo je vjerojatno da se te koordinate nalaze kod određene osobe: Istvána Vitnyédyja, glavnog i najbližeg političkog pouzdanika

³⁵ Bene i Szabó, „Oktatás jó elmélkedésre“, 456.

³⁶ O Lippayjevim snažnim osjećajima i zainteresiranosti, o njegovu poistovjećivanju sa stajalištima Nikole Zrinskoga širi kontekst nudi: TUSOR, Pour les intérêts... Tusor također ustanovljuje da je u pismima nadbiskupa palatinu Wesselényiju uočljiva „ranija formulacija i misaona geneza znatnog dijela *Promišljanja*“. Péter TUSOR, Bevezetés, u: „*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyar-nak...*“: Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez, 1635–1665. (Tusor, Péter ur.), Collectanea studiorum et textuum, sv. 1., Budapest: Gondolat Kiadó, 2015., XLVI. O promjeni stajališta Györgyja Lippaya i njegovom približavanju Zrinskog v. PETRIĆ, Nemo me impune lacesset, 109.

³⁷ Na to aludira Giovanni Sagredo u svojem izvješću 2. svibnja 1665. rezimirajući svoju višegodišnju misiju u Beču: prema velikom kancelaru (tj. Lippayju), smrt Nikole Zrinskoga bila je „organizirana“ (fu concertata) – upravo tu vijest kasnije sam Sagredo pokušava demantirati tvrdeći da se dogodila nesreća: Joseph FIEDLER (prir.), *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich in Siebzehnten Jahrhundert*, Fontes rerum Austriacarum: Diplomataria et acta, sv. 27, Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, sv. 1-2, 1867., 109. Sagredovo prvo izvješće u kojem se poziva na Lippaya: Venezia, Archivio di Stato, Dispacci al Senato, filza 125, 314r–315r (1664. november 30).

i savjetnika pokojnog Nikole Zrinskoga. Smatram da je najvjerojatnije on autor.³⁸ Luteranski odvjetnik iz Šoprona bio je jedan od političara velikog formata toga vremena, koji je staloženo razmišljao o vjerskim pitanjima, a čije obrazovanje u državnoj teoriji, kao što svjedoči njegova sačuvana bibliografija, nije samo pariralo obrazovanju Zrinskoga već ga je u nekim aspektima i nadmašivalo.³⁹ Jedna od stavki u toj bibliografiji – porijeklo koje još nije razjašnjeno – jest i „Savjetovanje o stanju Ugarske“. Vjerujem da iza te varijante naslova stoji kopija ili možda izvornik *Promišljanja*.⁴⁰ Naravno, to je samo prijedlog, ne postoje izravni dokazi u prilog tomu. No neizravni dokazi ponekad mogu dati bolji uvid u problem od izravnih. Primjer za to može biti zaključak *Promišljanja* koji ukazuje na Njemačko Carstvo: zaključak koji se savršeno uklapa u političku liniju Miklósa Zrínyija, u kontekst njegova približavanja nadbiskupu i izbornom knezu Mainza (Johann Philipp von Schönborn) i francusko orijentiranom Rajnskom savezu njemačkih država na čelu s njim.⁴¹ Na to upućuje i smanjenje, odnosno svjesno potiskivanje vjerskih antagonizama u *Promišljanju*: ključno pitanje politike Mainza bilo je baš pojačanje vjerske tolerancije, čiju je intelektualnu pozadinu pružila irenička teologija luteranskog teologa Georga Calixta od Helmstedta. Utjecaj tog ireničkog mišljenja u Mađarskoj može se dokumentirati u luteranskom intelektualnom okruženju Šoprona, a posebno kod Istvána Vitnyédyja.⁴²

Za kraj bih se kratko dotaknuo popularnosti *Promišljanja* u Hrvatskoj. Dokument nije uvršten u veća izdanja, ali jedan njegov dio, i to onaj koji se tiče Hrvatske, citiran je u velikom povijesnom djelu Tadije Smičiklase, u svesku 5 *Povijesti Hrvata* (1873.). To je objavljeno prije monografije Gyule Paulera, koji je tvrdio da je Nádasdy autor, a neposredno nakon objavljivanja *Promišljanja* na mađarskom jeziku:

³⁸ To je već i Pauler predložio: PAULER, Gróf Ráday László. Slične argumente navodi: NAGY, *Zrínyi és Erdély...*, 141-142. Detaljna argumentacija: BENE i SZABÓ, „Oktatás jó elmélkedésre“, 442-443.

³⁹ Tibor GRÜLL (prir.), *Lesestoffe in Westungarn*, sv. 1, Sopron (Ödenburg), 1535–1721, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, sv. 18/1, Szeged: Scriptum, 1994., 303-317.

⁴⁰ Isto, 308.

⁴¹ Sándor BENE, Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan u Regensburgu 1664, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 12-13, Varaždin, 2001., 73-82.

⁴² Detaljna analiza političkog razmišljanja kruga iz Helmstedta: Sándor BENE, „Az ellenállás hermeneutikája: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből“, in „*Nem súlyed az emberiség...*“: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* (Jankovics, József ur.), 1035-1058 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 1052-1057. Smatram da je djelo Balthasara Cellariusia (*Politicae succinctae ex Aristotele potissimum erutae ac ad praesentem Imperii Romani statum multis in locis accomodatae libri tres*, 1641.), najbliže *Promišljanju*. Izdanje tog djela iz Jene iz 1661. sačuvano je u Vitnyédyjevoj knjižnici, s dodatkom (*Constitutio pacis religiosae*) o mogućnosti uspostave vjerskog mira.

„Gledajte Hrvatsku, kako su joj slobode oštivali sa svih strana. Jedan vitez sjedi u Varaždinu, a drugi u Karlovcu, dva njemačka generala, a na krajini sve njemački oficiri, pak jedan dio zemlje otimlje za sebe Štajerska, a drugi Kranjska. Spomenite se sloboda njenih od god. 1649. Tužna i žalostna pjesma poput lamentacija Jeremije proroka dolazila u sabor, da takove jošte nije bilo, a pomoći jošte do danas neima. Kako se gazi sloboda trgovine s Italijom i kako s time pogazila zemlja? Što je od Turaka ostalo Dalmaciji, to se prepušta Talijanom, kao da je njihovo. Smiluj se bože u gorkoj nesreći svomu kršćanskom u puku!“⁴³

Poznato? Zasigurno, ali ne zato što danas svi poznaju i čitaju to izvrsno Smičklasovo djelo⁴⁴ već zato što je detalj, ponešto prerađen i preuređen, uvršten u roman Eugena Kumičića *Urota zrinjsko-frankopanska* (1893.). Na sjednici u Bakru Jurica Frankulin čita „onaj proglas na hrvatski narod“, o kojem „govori se da je kneginja Katarina“:

„Narode hrvatski, jedan ti se bečki general koči u tvojem gradu Karlovcu, drugi u Varaždinu; njemački časnici poplavili su ti Krajinu i na sve strane trgaju Hrvatsku. Narode, spomeni se stare slobode! Pomisli što su jednom bili tvoji banovi! Već dugo čuju se, hrvatski narode, u tvojim saborima tužne prežalosne jadikovke poput plaća Jeremije proroka, a do danas nema niotkud pomoći! Što, narode, ti čekaš na tuđu pomoć? Nemoj se uzdati u druge! Nemoj! Budi složan: bit ćeš jak i slobodan! Tko da pomogne narodu dok ga izdavaju njegovi vlastiti sinovi? U ovoj groznoj nevolji smiluj se, Bože, svojemu narodu koji stoljećima proljeva za svetu tvoju vjeru svoju krv!“⁴⁵

O tome da se Kumičić obilato služio nedugo prije objavljenim povijesnim izvorima i elaboracijama o Urota mnogo je pisano u literaturi.⁴⁶ Ovaj je dio očito preuzeo od Smičklasa pripisujući autorstvo Katarini Frankopan. A kada je Smičklasov mladi učenik Josip Bösendorfer 1898. sažeo povijest Urote s proširenim izvornim materijalom, novija mađarska literatura, temeljena na monografiji

⁴³ Tade SMIČIKLAS, *Poviest Hrvatska: Dio drugi od godine 1526–1848* (Zagreb: Matica hrvatska, 1879.), 167.

⁴⁴ Međutim njegov je prethodni utjecaj bio vrlo važan: „Smičklasova vrlo popularna knjiga *Poviest Hrvata*, izašla je 1879., odnosno 1882. u Zagrebu, i formirala je povijesne poglede mnogih generacija Hrvata“. Dinko ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Biblioteka hrvatske povijesti (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.), 263. Za temeljitu ocjenu Smičklasa djela, vidi nav. dj., 305-313.

⁴⁵ Eugen KUMIČIĆ, *Urota Zrinjsko-Frankopanska* (Barac, Višnja prir.), Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 47, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1968., 59.

⁴⁶ ŠIDAK, „Urota Zrinjsko-frankopanska“.

Gyule Paulera, već pripisuje tekst Nádasdyju. („Smjer pisanja vidjet ćemo najbolje iz spisa umnoga muža, vrhovnoga suca Frana Nadasdyja...“)⁴⁷

Međutim još uvijek ne znamo koji je samom Smičiklasu izvor. Odlomak koji je citirao samo se djelomično podudara s mađarskim tekstom. A ne podudara se ni s njemačkim prijevodom, koji vjerno reproducira mađarski. O Smičiklasu je poznato, o čemu i sam piše u predgovoru svojega djela, da je na zahtjev izdavača odustao od izdavanja znanstvene aparature koja bi udvostručila obujam njegova teksta. Ne mogu zamisliti da bi krivotvorio izvore poput Kálmána Thalyja. No sasvim je u skladu s tadašnjom povijesnom praksom da, ako se ne naznači konkretan izvor (dapače, ovdje se Smičiklas od toga izrazito suzdržava uvodeći svoj citat: „govorilo se i pisalo“), onda prema tradiciji žanra *oratio ficta* on sam sažima tvrdnje iz izvora koje poznaje. A pogotovo je tako mogao postupiti ako je poznao polemiku i nejasnoće oko toga tko je autor *Promišljanja* koje su u mađarskom tisku pratila objavljivanje tog dokumenta.

Način objavljivanja plijenio je pozornost i svojom neobičnošću. Grof László Ráday, poznati oporbeni predstavnik, pronašao je rukopis u obiteljskom arhivu, dokument je zatim objavljen u rubrici feljtona političkog dnevnika *A Hon*, koji je uređivao popularni pisac Mór Jókai, u rujnu 1868., tj. neposredno nakon objave nagodbenog zakona i parlamentarnog odobrenja.⁴⁸ Objava se tako može smatrati političkim činom. Oporba koja je bila protiv Austro-ugarske nagodbe htjela je upozoriti da je sporazum s Austrijom pogrešna odluka: argumenti o nepovoljnosti tog saveza s „Njemačkom“ u *Promišljanjima* zvučali su uvjerljivo čak i nakon dva stoljeća. Tadija Smičiklas nije bio član hrvatskog izaslanstva (*regnicularis deputatio*) koje je od travnja do lipnja pregovaralo u Pešti, ali je zajedno s dijelom hrvatske javnosti koji je pratio politiku i on imao priliku s posebnom pozornošću pratiti vijesti iz Budimpešte, a ta je pozornost trajala i krajem ljeta 1868. Gotovo je sigurno da mu nije promakla novinska polemika o povijesnoj temi. U stranačkom tisku ugarske vlade pokrenut je novinarski napad na Lászla Rádaya u obliku portfolio serijala. Željelo se diskreditirati njegovu istraživačku sposobnost te istaknuti njegove pogrešne zaključke (u vezi s autorstvom i datumom nastanka). János Asbóth osvrnuo se ponovno na tu raspravu⁴⁹ u dva članka u časopisu *Pesti Napló* i kronološke je ispravke upotrijebio kako bi razotkrio opći nedostatak informacija mađarske oporbe i njihovu destruktivnu polemiku. Grof

⁴⁷ Josip BÖSENDORFER, *Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga, bana hrvatskoga, 1664–1671*. Zagreb: Dionička tiskara, 1898., 8-9.

⁴⁸ Mađarski je sabor XXX. Zakon iz 1868. usvojio 25. lipnja.

⁴⁹ „Književnost“, *Pesti Napló*, 1868., 205 (6. rujna); „Još jednom „slučaj Ráday“, *Pesti Napló*, 1868., 210 (13. rujna).

Ráday u početku je vjerovao da je dokument nastao u vrijeme Franje II. Rákócziya, no Asbóth dokazuje da je mogao nastati samo između 1664. i 1671., a zatim napada Rádaya osobno: „budimo slobodni ovdje izraziti svoje krajnje čuđenje da netko, bez obzira na političko opredjeljenje za desno ili lijevo, tko ovako slabo poznaje povijest ove zemlje može biti saborski zastupnik”.⁵⁰

U korespondenciji ni Ráday nije ostao dužan glede opaski na osobnoj razini, no važniji je pritom njegov politički stav (objavio je i sam dokument kako bi ga potkrijepio): „Mogu priznati da su ideje koje nalazimo u ovom dokumentu već postojale u fragmentima u razdoblju između 1664. i 1671., jer se kroz žalosnu povijest naše zemlje *sve do danas* poput crne niti provlači niz ustavnih povreda...” I Ante Starčević mogao je napisati taj argument – Rádayev argument savršeno se uklapa u logiku i retoriku Hrvatske stranke prava.⁵¹ Najvažnija točka u kronološkoj raspravi o nastanku dokumenta bila je upravo pojedinost koja je isticala povrede hrvatske strane, a koju navode kako János Asbóth, tako i dvojica povjesničara uključenih u raspravu u kolumnama drugih novina, Sándor Szilágyi i Gyula Pauler⁵². Osobito Pauler pridaje veliku pozornost pritužbama na Hrvatsku i dodatno korigira sporni datum: povrede nanese hrvatskoj strani smješta u 1649. godinu (prema njemu, ta stavka „također ukazuje na Zrinskoga, koji je, preuzevši ulogu bana 1649. godine, najbolje poznao patnje tog vremena”).⁵³

Sve to (spominjanje Jeremijinih tužaljki i hrvatskih političkih povreda zajedno u tisku u nagodbenoj godini) moglo je biti više nego dovoljno da pobudi zanimanje hrvatskog povjesničara. Pritom, ako je Smičiklas pratio korespondenciju, očito je bio svjestan neizvjesnog statusa dokumenta i spornih okolnosti njegova nastanka – što sve na zadovoljavajući način objašnjava zašto koristi figuru *oratio ficta* i zašto izvor koristi isključivo kao element koji bi trebao odraziti opće stavove i raspoloženje (retorički *rumores*). Malo je vjerojatno da je Kumičić znao

⁵⁰ „Još jednom...“. Asbóth proširuje ad hominem argument na cjelokupnu opoziciju: „... naša opozicija je laka: laka samo zato što je jednostavno ograničena na negaciju, budući da iza nje - uz nekoliko iznimaka - ne stoji ništa doli oporbeni svrbež i opsjednutost popularnošću; konačno, laka mora biti jer je u njoj dopušteno koprcati se i onima koji ne poznaju prilike ništa više od onih što o njima uče u srednjim školama, mogu u njoj.“

⁵¹ Struka je suglasna o propagandnom pravaškom sadržaju u Kumičićevu romanu: Miroslav ŠICEL, Povijesni romani Eugena Kumičića, *Croatica – Časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, 2, Zagreb, 1971., 177-200; Miroslav ŠICEL, Kumičićeva Urota Zrinsko-Frankopanska, *Fluminensia*, 3, Rijeka, 1991., 53-56; Krešimir NEMEC, Pravaštvo i hrvatska književnost, u: *Jezič književnosti i književni ideologiji* (BAGIĆ, Krešimir ur.), Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2007., 119-129.

⁵² „Već na samom početku ističu problemi koji se tiču Hrvatske. To se dogodilo u vrijeme Petra Zrinskoga, jer u vrijeme Franje Rákócziya moglo biti argumenta koji ne bi u obzir uzeo Hrvatsku? (Ovdje postoji tiskarska pogreška u publikaciji, umjesto 1679. – 1659.)“. Sándor SZILÁGYI, „Egy politikai röpirat a XVII. századból“, *Budapesti Közlöny*, 1868., 214 (18. rujna).

⁵³ Pauler, „Gróf Ráday László“, 585.

za tu novinarsku korespondenciju. No dobro je naslutio koji dio iz Smičiklasova djela treba citirati i odabrao je *Promišljanja* te ih učinio jednim od ključnih dijelova svojega djela.⁵⁴ Također, izvršno je naslutio koliko dobro citirani odlomak odgovara pravaškoj ideologiji – posebno kada je izvađen iz izvornoga konteksta. Nije slučajno što je njegov roman postao jedan od najvažnijih ideoloških gradivnih blokova pravaškog pristupa povijesti: autor ga je s pravom posvetio „Ocu Domovine Dru Anti Starčeviću“.

I taj pogled na povijest – iako se u mnogim slučajevima spori s mađarskim, s obzirom na to da i Mađari pripadaju redovima tlačiteljskih sila⁵⁵ – sa strukturalnog gledišta (gledajući na povijesne argumente koji se koriste u prilog povijesnoj politizaciji spominjanih povreda) pokazuje najviše paralela s kasnoromantičarskim pogledom na povijest Kálmána Thalyja; kao da je njegova modernizirana verzija. Sekularizirana inačica teološkoga koncepta „izabranog naroda“, gotovo religiozni kult heroja koji su se borili za neovisnost, detaljnost pri razradi slike neprijatelja i njegove središnje uloge u vlastitoj političkoj ideologiji – bezbroj je analogija. Hrvatska se politika (i kasnija historiografija) možda previše bavila mađaronima u Monarhiji da bi primijetila blisku sličnost oporbenih elita dviju zemalja.⁵⁶ Kálmán Thaly odigrao je ključnu ulogu u ceremonijalnom prijenosu pepela Franje Rákócziya i njegovih prognanih suputnika iz Tekirdağa u Mađarsku 1906. godine i njihovu svečanom pokopu u Košicama.⁵⁷ Eugen Kumičić propustio je svoju priliku kada su Petra Zrinskog i Frana Krstu Frankopana⁵⁸ 1919. vratili kući iz Bečkog Novog Mjesta i svečano pokopali u Zagrebu, no nema

⁵⁴ I Antun Barac u predgovoru Kumičićevim djelima ističe i citira upravo taj ulomak: Eugen KUMIČIĆ, *Članci – Jelkin Bosiljak – Pripovijesti* (Barac, Višnja prir.), Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 46, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1986., 22.

⁵⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara*, 269; o širem historiografskom kontekstu vidi: 293-323 („Povijest u službi politike“). Usporedbu stila Starčevićevih govora s retorikom gravaminalnih govora na saborima u 17. stoljeću, pa i sa samom retorikom *Promišljanja* vidi u članku Dinka Šokčevića u ovom broju časopisa.

⁵⁶ Ta sličnost može biti, primjerice, uzrok odstupanja od uobičajene pravaške interpretacije, što je István Lőkös uočio na kraju svoje analize Kumičićeva romana: „Slika Mađara *Urote* u kontekstu hrvatskog romana 19. stoljeća specifična je i jedinstvena pojava. Naglasci romana nisu na hrvatsko-ugarskim suprotnostima, već na istovjetnosti sudbine...“ *Nemzettudat és regény: Magyarságkép a 19. századi horvát szépprózában*, Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium, sv. 32, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004., 372.

⁵⁷ Detaljnije vidi „Uvodnu riječ“ urednika: u Hajnal HALÁSZ, Csaba KATONA, Zoltán ÓLMOSI (prir.), *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906)*, Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004., 3-36; od recentnijih izvora: Katalin KINCSES, A Rákóczi-kultusz, u: *Rákóczi emlékkönyv* (Bódvai, András ur.), Budaörs: V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020., 229-244.

⁵⁸ MIJATOVIĆ, *Zrinsko-frankopanska urota*, 136-143.

sumnje da je ta akcija bila velik uspjeh pravaške politike⁵⁹, a Kumičićev je roman pripremio javnost kako bi u tom ponovnom ukopu mogla vidjeti ispunjenje nacionalne politike.⁶⁰ Nijedna od velikih ceremonija nije postavila temelje za dugoročni uspjeh dviju nacija u nadolazećim desetljećima 20. stoljeća. (Osim što su hrvatski ukopnici bolje odabrali destinaciju: Zagreb je i danas u Hrvatskoj.) Potpun hrvatski prijevod i suvremeno izdanje *Promišljanja* mnogo bi pridonijeli tome da jasnije vidimo razloge toga, da tu drugu političku kulturu prepoznamo kao našu zajedničku baštinu, koju je Ágnes Várkonyi predstavila u navedenom dokumentu.

⁵⁹ Velimir Deželić, koji je detaljno opisao kult mučenika u Beču i hodočašća koja su se događala tijekom desetljeća, a inicirao je i vraćanje pepela u domovinu, ističe i svoj odnos s čelnicima pravaške stranke pozivajući se na svoje dopise Kumičiću: „Saznavši to [na kojem su djelu groblja 1885. ponovno položili pepeo Zrinskog i Frankopana], odmah sam napisao pismo predstavnicima stranke prava, koji su radili o prenosu posmrtnih ostataka naših mučenika. [...] Na to pismo stigao mi je malo zatim Kumičićev i Folnegovićev odgovor, u kojem me mole, da izražim stvar. Rezultat svojega iztraživanja izložio sam u drugom svojem obširnom pismu Eugenu Kumičiću. Obadva moja pisma čitana su u saboru g. 1906...“ Velimir DEŽELIĆ, *Grobovi u tuđini*, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani [1908]* (Kostelić, Ante ur.), Biblioteka reprinti sv. 4. Zagreb: Stih, 2008., 249. Zanimljivost priče jest da je činjenica da su hrvatski domoljubi doznali za razvoj kulta u Bečkom Novom Mjestu već imala ozbiljnu ulogu: gradonačelnik Budimpešte inicira prijevoz posmrtnih ostataka u Mađarsku, po uzoru na ponovni ukop Rákóczijske pepela: nav. mj., 247-248. Nadmetanje za posmrtnu ostatku mučenika trajao je već neko vrijeme: paralelno s komemoracijama hrvatske mladeži u Beču – o kojima se detaljno govori u vrijednoj Deželićevoj studiji. Mađarski savez mladeži u Beču organizirao je i spektakularnu komemoraciju, već prilikom 200. obljetnice pogubljenja: Kálmán THALY, Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz, *Századok*, 5, Pest, 1871., 362-363. Deset godina kasnije Deželić je također izvijestio o razvoju događaja za mađarski tisak: Velimir DEŽELIĆ, Zrínyi és Frangepán hamvai, *Budapesti Hírlap*, 1907. 177. (26. srpnja): 8-9. (Ovo posljednje pitanje postalo je popularno kada je *Budapesti Hírlap* cijeli broj posvetio zaoštrenim hrvatsko-mađarskim odnosima, hrvatskom bojkotu mađarske robe i neizbježnoj reviziji hrvatsko-mađarskog sporazuma – uklapanje ponovnog ukopa u ovaj kontekst tema je vrijedna daljnjeg istraživanja).

⁶⁰ O utjecajima Kumičićeve *Urote* vidi: Cherubin ŠEGVIĆ, Jovan HRANILOVIĆ i Fran ILEŠIĆ, Uskrsla slava, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani [1908]*, Biblioteka reprinti sv. 4., Zagreb: Stih, 2008., 276-278.

Literatura

- BAGIĆ, Krešimir (ur.). *Jezik književnosti i književni ideologemi*, Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2007.
- BENCZÉDI, László. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása 1666–1668, *Történelmi Szemle*, 17, Budapest, 1974., 596-630.
- BENE, Sándor. „Ő Császári Felségének kedve telik benne“: Egy birodalmi história és társszerzői, *Filológiai Közöny*, 39, Budapest, 1993., 49-56.
- BENE, Sándor. Zrínyi, Frangepán, Nádasdy: A Wesselényi-összeesküvés perei, *Rubicon: Történelmi Magazin*, 6 / br. 6-7, Budapest, 1995., 16-21.
- BENE, Sándor. Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan u Regensburgu 1664, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 12-13, Varaždin, 2001., 73-82.
- BENE, Sándor. Acta Pacis—Peace with the Muslims: Luigi Ferdinando Marsili's Plan for the Publication of the Documents of the Karlowitz Peace Treaty, *Camoenae Hungaricae*, 3, Budapest, 2006., 113-146.
- BENE, Sándor. Az ellenállás hermeneutikája: Egy fejezet a Rákóczi- szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből, u: „Nem súlyed az emberiség...“: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* (Jankovics, József ur.), Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007., 1035-1058.
- BENE, Sándor. Illyria or What you Will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezovic's "Mapping" of the Borderlands Recaptured from the Ottomans, u: *Whose Love of Which Country: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe* (Trencsényi, Balázs i Zászkaliczky, Márton ur.), *Studies in the history of political thought*, sv. 3., Leiden – Boston: Brill, 2010., 351-404.
- BENE, Sándor i Sándor SZABÓ. Oktatás jó elmélkedésre, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113, Budapest, 2000., 437-476.
- BÉRENGER, Jean. Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668), *Történelmi Szemle*, 10, Budapest, 1967., 275-291.
- BÓDVAI, András (ur.). *Rákóczi emlékkönyv*, Budaörs: V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020.
- BÖSENDORFER, Josip. *Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga, bana hrvatskoga, 1664–1671*. Zagreb: Dionička tiskara, 1898.
- DEŽELIĆ, Velimir. Grobovi u tuđini, u: *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]* (Kostelić, Ante ur.), Biblioteka reprinti sv. 4. Zagreb: Stih, 2008., 241-255.
- DEŽELIĆ, Velimir. Zrínyi és Frangepán hamvai, *Budapesti Hírlap*, 1907. 177. (26. srpnja): 8–9.
- IMRE, Mihály, Gergely FAZAKAS i Orsolya SZÁRAZ (ur.). *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.

- FIEDLER, Joseph (ur.). *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich in Siebzehnten Jahrhundert*, *Fontes rerum Austriacarum: Diplomataria et acta*, sv. 27, Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, sv. 1-2, 1867.
- GERGELY, Jenő (ur.). *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*, Budapest: ELTE, 2000.
- GRÜLL, Tibor (prir.). *Lesestoffe in Westungarn*, sv. 1, Sopron (Ödenburg), 1535–1721, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, sv. 18/1, Szeged: Scriptorum, 1994.
- GUALDO PRIORATO, Galeazzo. *Continuatione dell'istoria di Leopoldo Cesare, nella quale si descriue la ribellione d'Ungheria, e quanto e successo dal principio della congiura sino all' anno 1676*, Vienna: Helena Thurnmeyerin, 1676.
- HALÁSZ, Hajnal, Csaba KATONA i Zoltán ÓLMOSI (prir.). *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906)*, Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004.
- JANKOVICS, József (ur.). *„Nem súlyed az emberiség...“: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007.
- KINCSES, Katalin. A Rákóczi-kultusz, u: *Rákóczi emlékkönyv* (Bódvai, András ur.), Budaörs: V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020., 229-244.
- KOSTELIĆ, Ante (ur.). *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]*, Biblioteka reprinti 4. Zagreb: Stih, 2008.
- KUMIČIĆ, Eugen. *Urota Zrinjsko-Frankopanska* (Barac, Višnja prir.), Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv., 47, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1968.
- KUMIČIĆ, Eugen. *Članci – Jelkin Bosiljak – Pripovijesti* (Barac, Višnja prir.), Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 46, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1986.
- KURELAC, Miroslav i Zoran LADIĆ. Pokret za ocjepljenje Hrvatskog Kraljevstva od Habsburške Monarhije, u: *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata* (Valentić, Mirko i Čoralić, Lovorka), *Povijest Hrvata*, sv. 2, Zagreb: Školska knjiga, 2005., 130-143.
- MIHALIK, Béla. A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata a 17. század végén, *Történelmi Szemle*, Budapest, 58, 2016., 383-408.
- MIJATOVIĆ, Anđelko. *Zrinjsko-frankopanska urota*, Biblioteka posebna izdanja, Zagreb: Alfa, 1999.
- LŐKÖS, István. *Nemzettudat és regény: Magyarságkép a 19. századi horvát szépprózában*, Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium, sv. 32, Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó, 2004.
- NAGY, Levente. *Zrínyi és Erdély: A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, Irodalomtörténeti füzetek, sv. 154, Budapest: Argumentum Kiadó, 2003.

- NEMEC, Krešimir. Pravaštvo i hrvatska književnost, u: *Jezik književnosti i književni ideologemi* (Bagić, Krešimir ur.), Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2007., 119-129.
- PAULER, Gyula. Gróf Ráday László, *Századok*, 2, Pest, 1868., 584-586.
- PAULER, Gyula. Acta coniurationem [...] spectantia, *Századok*, 7, Budapest, 1873., 634-639.
- PAULER, Gyula. *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*, Budapest: Magyar Tudományok Akadémia, sv. 1-2, 1876.
- PAULER, Gyula. Vetera monumenta Slavorum meridionalium..., *Századok*, 10, Budapest, 1876., 570-573.
- PETRIĆ, Hrvoje, Nemo me impune lacesset – Sors bona nihil aliud: O životu i radu Nikole VII. Zrinskog (1620–1664), *Rad Hazu – Razred za društvene znanosti*, 55, Zagreb, 2022., 37-138.
- R. VÁRKONYI, Ágnes. Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon, *Századok*, 106, Budapest, 1972., 609-646.
- R. VÁRKONYI, Ágnes, Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban, *Történelmi Szemle*, 27, Budapest, 1984., 341-369.
- R. VÁRKONYI, Ágnes (ur.). Magyarország története 1526–1686, u: Magyarország története tíz kötetben (Pach, Zsigmond Pál ur.), sv. 3., Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- R. VÁRKONYI, Ágnes. *A tűzvész tanúi*, Budapest: Liget, 1995.
- R. VÁRKONYI, Ágnes. Történešzvíta Zrínyiról 1868-ban, u: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére* (Gergely, Jenő ur.), Budapest: ELTE, 2000., 627-640.
- R. VÁRKONYI, Ágnes. Az elvesztett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata?, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113, Budapest, 2000., 269-312.
- RATTKAY, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (Blažević Zrinka et al. prev.), Biblioteka Hrvatska povjesnica, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- RÁKÓCZI, Ferenc. Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése, u: *Magyar gondolkodók: 17. század* TARNÓC, Márton ur.), Magyar remekírók, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979., 378-383.
- ŠEGVIĆ, Cherubin, Jovan HRANILOVIĆ i Fran ILEŠIĆ. Uskrsla slava, u: *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]*, Biblioteka reprinti sv. 4., Zagreb: Stih, 2008., 256-290.
- ŠICEL, Miroslav. Povijesni romani Eugena Kumičića, *Croatica – Časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, 2, Zagreb, 1971., 177-200.
- ŠICEL, Miroslav. Kumičićeva Urota Zrinsko-Frankopanska, *Fluminensia*, 3, Rijeka, 1991., 53-56.

- ŠIDAK, Jaroslav. Urota Zrinsko-frankopanska kao historiografski problem, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2, Zagreb, 1972., 5-21.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. Poslednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, u: *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]* (Kostelić, Ante ur.), Biblioteka reprinti, sv. 4., Zagreb: Stih, 2008., 9-123.
- SMIČIKLAS, Tade. *Poviest Hrvatska: Dio drugi od godine 1526–1848*, Zagreb: Matica hrvatska, 1879.
- ŠOKČEVIĆ, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Biblioteka hrvatske povijesti, Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.
- SZABÓ, András Péter. Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmáso-lata: Ismeretlen források az 1658–1659. esztendők történetéhez, *Lymbus – Magyar-ságtudományi Forrásközlemények*, 6, 2008., 63-92.
- SZILÁGYI, Sándor. „Egy politikai röpirat a XVII. századból”, *Budapesti Közlöny*, 1868. 214. (18. rujna).
- TARNAI, Andor. A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi for-máinak és stílusának történetéhez, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91, Budapest, 1986., 637-656.
- TARNÓC, Márton (ur.). *Magyar gondolkodók: 17. század*, Magyar remekírók, Buda-pest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- THALY, Kálmán. Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz, *Századok*, 5, Pest, 1871., 362-363.
- TRENCSÉNYI, Balázs i Márton ZÁSZKALICZKY (ur.). *Whose Love of Which Coun-try: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Studies in the history of political thought, sv. 3., Leiden – Boston: Brill, 2010.
- TUSOR, Péter. A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664), *Történelmi Szemle*, 57, Budapest, 2015., 219-250.
- TUSOR, Péter (ur.). „*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...*”: Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez, 1635–1665, *Collectanea studiorum et textuum*, sv. 1., Budapest: Gondolat Kiadó, 2015.
- TUSOR, Péter. Bevezetés, u: „*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...*”: Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztkra-tákhoz, nemesekhez, 1635–1665. (Tusor, Péter ur.), *Collectanea studiorum et tex-tuum*, sv. 1., Budapest: Gondolat Kiadó, 2015., XI–LIV.
- TUSOR, Péter. Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez, *Századok*, 155, Budapest, 2021., 1233-1277.

- TUSOR, Péter. Pour les intérêts d' un si grand roi? Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés“, *Egyháztörténeti Szemle*, 22, Budapest, 2021., 7-42.
- TUSOR, Péter. Et a pensare al successore in caso: Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke), *Levéltári Közlemények*, Budapest, 92, 2022., 39-102.
- VÉGH, Ferenc. A „Magyar Márs“ árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter, *Hadtörténelmi Közlemények*, 133, Budapest, 2020., 805-826.
- VISKOLCZ, Noémi. Nádasdy Ferenc és Róma, u: *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére* Imre, Mihály. Fazakas, Gergely i Száraz, Orsolya ur.), Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011., 240-249.

Summary

Reflections on the Impossible. *The Political Programme of the “Conspiracy” of 1665*

The paper presents a source in Hungarian, by an unknown author, from the early years of the Zrínyi-Frangepan Conspiracy: *The Education for a Good Reflection on Hungary's Ruined State*.

The text describes the situation after the Treaty of Vasvár (1664), and then turns to the prospects for possible alliances with nations nearer and further afield (especially the French and the Turks) against the Habsburg oppression. It lists the arguments for and against, and leaves it to the reader to decide which way to go. However, the order in which the questions are posed does suggest an orientation. The only one that does not receive any counter-arguments is the search for a relationship with the German Protestant states.

The first edition of *The Education for a Good Reflection*, published in 1868, may be seen mainly as an action of the Hungarian opposition of the time. The opposition politician and historian behind the publication, Kálmán Thaly, wanted to warn of the dangers of the Austrian hegemony. In the 1970s and the 1980s, Ágnes R. Várkonyi, disputing the earlier reception, described the document as a new chapter in the Hungarian political culture, which, in addition to religious tolerance, raised the horizon of an anti-Habsburg alliance of the Central European peoples. The Croatian part of *The Reflections*, mediated by Tadija Smičiklas and Eugen Kumičić, became known to the Croatian public too.

The present study dates the document to the end of the first phase of the Hungarian-Croatian political organisation, at the end of 1665. It concludes that the German political orientation of the Treatise and the German (Lutheran) sources of the religious tolerance ideas also point to István Vitnyédy as a possible author (or at least editor).

Keywords: Wesselényi-Zrínyi-Frangepan Conspiracy; Hungarian-Croatian cooperation; religious tolerance; 19th-century historiography; Eugen Kumičić; ideology of the Party of Right.